

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Важіль енергетичного впливу є невід'ємною складовою сучасної геополітичної парадигми Російської Федерації. Саме енергоресурси значною мірою визначають статус Росії як великої регіональної держави на теренах євразійського та європейського просторів. Попри намагання, країнам Євросоюзу досі не вдалося зменшити критичність залежності від імпорту російських вуглеводнів, що послаблює їх енергетичну безпеку та дає РФ додаткові можливості впливу в регіоні. У якості інструментів енергетичної геополітики Росії виступають такі монополістичні корпорації як «Газпром», «Роснафта», «Ространснафта» та ін. В умовах формування нового світового порядку, постачання Росією енергоносіїв дедалі перетворюється з економічного і торговельного питань на суто політичне. Монополізація євразійського та європейського ринку енергоносіїв створила додаткові можливості для енергетичного шантажу «нелояльних» до російської політики країн.

Ключові слова: Росія, енергетична геополітика, енергоресурси, постачання енергоносіїв, нафта, газ.

Annotation. Lever impact energy is an integral part of modern geopolitical paradigm of. That energy largely determine the status of Russia as a great regional power in the territory of Eurasia and Europe. Despite efforts, EU countries are still not able to reduce the critical dependence on imports of Russian hydrocarbons, which weakens their energy security and provides additional opportunities to influence Russia in the region. As a tool of geopolitics of energy are such monopolistic corporations as «Gazprom»,

---

* кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету

«Rosneft», «Rostransneft» and others. With the formation of a new world order, delivery of Russian energy becomes increasingly on economic and trade issues for purely political. The monopolization of the Eurasian and European energy market has created opportunities for energy blackmail "disloyal" to the Russian policy.

Keywords: *Russia, energy geopolitics, energy, energy supply, oil and gas.*

Аннотация. Рычаг энергетического воздействия является неотъемлемой составляющей современной геополитической парадигмы Российской Федерации. Именно энергоресурсы в значительной степени определяют статус России как великой региональной державы на территории евразийского и европейского пространств. Несмотря на попытки, странам Евросоюза до сих пор не удалось уменьшить критичность зависимости от импорта российских углеводородов, что ослабляет их энергетическую безопасность и дает РФ дополнительные возможности влияния в регионе. В качестве инструментов энергетической геополитики России выступают такие монополистические корпорации как «Газпром», «Роснефть», «Ространснефть» и др. В условиях формирования нового мирового порядка, поставки Россией энергоносителей все более превращаются из экономического и торгового вопросов в чисто политический. Монополизация евразийского и европейского рынка энергоносителей создала дополнительные возможности для энергетического шантажа «нелояльных» к российской политике стран.

Ключевые слова: *Россия, энергетическая геополитика, энергоресурсы, поставки энергоносителей, нефть, газ.*

Постановка проблемы. Енергетична геополітика Росії визначає її авторитет на міжнародній арені, оскільки трансформація світового порядку так чи інакше супроводжується боротьбою за вплив на світовий ринок

енергоресурсів - 2/3 з яких, за підрахунками окремих експертів, зосереджена саме в Євразійському регіоні. Завершення становлення Росії у якості потужного енергетичного гравця поставило у критичну залежність країни євразійського та європейського простору від російських вуглеводнів, а провідна російська енергетична компанія «Газпром» є на сьогодні головним постачальником газу до країн Європи та Євразії. РФ має всі підстави заявляти про статус енергетичної наддержави, так як саме енергоносії є чи не головним геополітичним ресурсом Москви на міжнародній арені. Колосальний обсяг вуглеводнів, якими володіє Росія дозволяє її керівництву розглядати енергетичну інфраструктуру у якості станового хребта патронованих євразійських інтеграційних та безпекових структур. Не випадково вже тривалий час у колі російського політикуму побутує вираз про «енерготранспортні сталеві скрепи Росії». Таким чином, енергетична безпека РФ є ключовою складовою її національної безпеки та центральним компонентом зовнішньої політики, а російський паливно-енергетичний комплекс є одним із головних засобів повернення статусу наддержави та відновлення на міжнародній арені «status quo» після «найбільшої геополітичної катастрофи ХХ ст.». Водночас, у розробці документів, які визначають енергетичну стратегію РФ чітко відображено підміну комерційної складової геополітичною. Зрештою зрозуміло, що Росія фактично готова жертвувати економічною вигодою у торгівлі вуглеводнями заради вирішення «не лише національних але й світових проблем»[31]. Відповідно до «Енергетичної стратегії Росії на період до 2020 р.», прийнятій у 2003 р. Кремль неприховано акцентує увагу на енергоресурсах як інструменті забезпечення внутрішньої та зовнішньої політики, а також розглядає його у якості геополітичного фактора побудови нової архітектури міжнародної енергетичної безпеки[29]. З прийняття зазначеної стратегії Росія використовує нафтогазові ресурси у якості зброї та засобу шантажу завдяки зміцненню свого статусу на зовнішніх енергетичних ринках. Водночас Росія вдалася до перегляду цін

на енергоресурси, що зрештою призвело до перманенції російсько-українських та російсько-білоруських керованих енергетичних криз. Кризова ситуація прямо пропорційно позначалася на країнах ЄС. Приміром, загострення протистояння між російським «Газпромом» та українським «Нафтогазом» у 2009 р., спричиненого неприйнятністю цінової політики РФ, призвело до фактичного припинення подачі постачання газу до ЄС у зимовий період. Енергетична криза спровокована РФ була передовсім необхідна їй у якості шантажу Європи та демонстрації ненадійності України як транзитера, що покликано сприяти підтримці реалізації альтернативних проектів постачання енергоносіїв до ЄС[38, р. 3-4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання енергетичної геополітики та безпеки стало важливим об'єктом уваги представників соціогуманітарних наук різних країн. Особливий інтерес енергетична геополітика викликає у представників Росії й т. зв. ближнього зарубіжжя. Сюди варто віднести праці: О. Арбатова, С. Бірюкова, К. Братковського, І. Гумарової, Д. Долгушева, О. Дугіна, С. Жизніна, С. Жильцова, О. Катаєвої, С. Козьменко, С. Картунова, С. Кондакова, Д. Курова, А. Магомедова, В. Малєєва, В. Папави, Д. Треніна, А. Шнирова та ін. Серед зарубіжних авторів, які розробляли дане питання доцільно назвати: О. Баркера, Я. Бугайски, Т. Грема, О.Джаксона, К. Сміта, О. Петерсена, Дж. Манкофа, Т. Маркетоса, Л. Шевцову та ін. В Україні питаннями енергетичної геополітики Росії займалися: О. Волошин, Л. Гайдуков, Л. Губерський, М. Діль, М. Дорошко, М. Думна, Р. Жангожа, О. Ірхін, О. Кудряченко, Л. Чекаленко, О. Шергін, В. Щербина тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що питання енергетичної геополітики РФ на сьогодні досить таки комплексно вивчено, все ж існують певні прогалини відносно зміни енергетичної стратегії Росії відповідно до подій останнього року, пов'язаних із прискоренням становлення нового світового порядку.

Формування цілей статті. У статті проаналізовано сутність та особливості енергетичної геополітики Росії у контексті її впливу на євразійську та європейську системи енергетичної безпеки.

Одними із пріоритетних напрямків енергетичної геополітики РФ є формування єдиної російської енергетичної і енерготранспортної інфраструктури (у т. ч. й сусідніх регіонах Європи й Азії) та постачання енергоносіїв на світовий ринок, що і зафіксовано у «Енергетичній стратегії Росії на період до 2030 р.»[30]. У зазначеному документі передбачено збільшення внутрішнього та зовнішнього капіталовкладень в обсязі 2 трлн. дол. у розробку нових покладів енергоресурсів та розвиток енерготранспортної інфраструктури заради збільшення експорту вуглеводнів до країн ЄС та АТР. Саме тому, на думку президента Центру «Стратегія XXI» М. Гончара, стратегічними цілями Росії є збільшення залежності ЄС від енергоресурсів, які постачаються як Росією так і її територією, що тим самим мало би зробити політику ЄС більш лояльною по відношенню до Москви, а також нейтралізувати європейський компонент НАТО і зберегти пострадянську периферію у орбіті свого впливу[6]. Відмітимо, що з середини 1990-х рр. Росія розпочала проект транспортування природного газу територією Білорусі до Німеччини, а згодом був даний старт збільшенню експорту російського газу до Польщі й Туреччини як перспективних членів ЄС. В цей же час тодішній російський посол в Чехії М. Рябов вже відкрито шантажував відключенням постачання газу потенційних кандидатів на вступ до НАТО маючи на увазі країни ЦСЄ, як от: Польщу, Угорщину та Чехію. Нарощування постачання блакитного палива означало початок реалізації стратегії Кремля по створенню енергетичної залежності європейських країн, – членів ЄС та НАТО, від російських енергоносіїв на фоні підвищення на них цін поч. з 2000-х рр. До того ж, РФ вважаючи себе провідним енергетичним донором Європи намагається поширити свою нафтогазову монополію на різні сфери економіки країн-реципієнтів, зокрема банківську як це видно на

прикладі Угорщини. Посилення проектування енергетичного впливу було необхідно Росії передусім для формування прихованої російсько-європейської – антиамериканської коаліції, стрижнем якої мав би стати російсько-німецький альянс. Таким чином, вже на той час РФ намагалася підірвати євроатлантичну солідарність[4].

Тоді як ЄС пране уникнути монопольного контролю «Газпрому» над нафто- і газопроводами інших країн та знизити таким чином критичну залежність від російських енергоносіїв, РФ намагається не допустити втрату державного контролю у сфері експортно-сировинної політики, зокрема у контексті відмови ратифікувати приєднання до Європейської енергетичної хартії. Саме тому, Євросоюз, як суб'єкт надто зацікавлений у доступі до російської енергетично-сировинної бази, наголошує на підписанні Росією транспортного протоколу, який фактично зобов'язує її використовувати свою інфраструктуру для транспортування нафту та газу незалежно від країни-виробника, що підвищило би конкурентні переваги для нафти та газу із ЦА. Саме Хартія гарантувала свободу транзиту територією всіх держав-учасниць енергетичного ринку із залученням посередника у разі тимчасового вирішення спору. Проте, Росія намагаючись зберегти своє монопольне становище у видобуванні і транспортуванні енергоресурсів, відмовила у доступі до своїх родовищ західним компаніям вимагаючи для себе асиметричного відкриття європейського ринку[8, с. 410-411]. Відомо, що Хартія із набуттям чинності у 1998 р. легалізувала знаття обмежень доступу виробників газу до європейського енергетичного ринку, проте у той ж час дозволяла європейським країнам приймати участь у доступі до надлишкової потужності трубопроводів РФ. До того ж, Європейський парламент, відповідно до Хартії, зняв обмеження на перепродаж енергоресурсів іншим країнам Європи. Росія мотивувала своє неприєднання створенням перепон щодо її амбіцій проникнення на європейський ринок[10]. Водночас, спроби Росії монополізувати європейський ринок енергоресурсів останнім часом

супроводжуються цілою серією скандалів. Так, брюсельськими антимонопольними органами наприкінці 2011 р. було висунуто претензії російському «Газпрому» відносно недобросовісної конкуренції на ринку енергоресурсів та необґрунтоване завищення цін для європейських споживачів, що у перспективі може перерости у потужну антимонопольну судову справу (з наслідками введення штрафних санкцій проти ключової російської газової компанії – *О.К.*), спрямовану на зміну підходів у стратегії ведення бізнесу в Європі. Однією з причин даного конфлікту, як відзначає авторитетне британське видання «Financial Times» стали нарікання східноєвропейських країн відносно того, що «...«Газпром» прив'язує свої трубопровідні проекти до контрактів на постачання і загрожує збільшенням цін у разі якщо покупці будуть створювати інфраструктуру для придбання газу у конкурентів. Оскільки Росія в кінці минулого року відмовилася від прокладки свого знакового трубопроводу «Південний потік» по дну Чорного моря, юристи з ЄС сподіваються, що «Газпром» проявить більше готовності до вирішення питання про доступ третіх сторін»[34].

Отже, з метою забезпечення попиту Росія впровадила механізм підписання довготермінових контрактів як з країнами євразійського простору так і з ЄС. Зокрема, такі контракти «Газпром» уклав з центральноазіатськими країнами задля встановлення монополії транспортування енергоресурсів та контролю над енергетичною інфраструктурою євразійського та європейського просторів, що автоматично означало встановлення контролю над виробництвом і транзитом енергоносіїв. Також довготермінові контракти на постачання енергоресурсів РФ уклала з Францією, Німеччиною, Італією та Австрією. Через подібні договори такі країни як Болгарія, Словаччина, Чехія та країни Балтії фактично на 100% залежать від постачань російського газу[35].

Експерти прогнози висловлюють судження про те, що вже у середньостроковій перспективі вуглеводні не відіграватимуть тої ролі, яка донедавна належала їм в умовах індустріального суспільства, оскільки дедалі більше розвинутих країн віддають перевагу енергозберігаючим та інноваційно-науковим технологіям як базовим складовим свого подальшого економічного розвитку. Тенденції до зниження попиту на енергоресурси та їх надлишок призвели до різкого падіння цін на нафту та газ. Зокрема, розгортання фінансово-економічної кризи у 2008 р. не могло не відобразитися на стані економіки як РФ так і інших енергетичних країн євразійського простору. Також перевидобуток нафти країнами Близького Сходу у 2014 р. призвів до різкого її здешевлення до менш ніж 50 дол. за барель. Ситуація на світовому ринку створює неабиякі проблеми для сировинних економік, у т.ч. й російської, критично залежних від постачання вуглеводнів. Отже, енергетична взаємозалежність країн євразійського простору та їх залежність від ситуації на світовому ринку енергоресурсів є очевидною. Тому, за виразом О. Арбатова: «...величезна територія й сировинні запаси Росії за Уралом – це далеко не довічне системоутворююче ядро її господарства, а безцінний ресурс для економічної диверсифікації, яка може сприяти залученню об'ємних вітчизняних і зарубіжних інвестицій у промисловість високих технологій»[2, с. 87].

Крах СРСР та Рад Sovietica призвів до розпаду колись єдиної енерготранспортної системи в Євразійському регіоні, що позбавило її прямого виходу на найбільші енергетичні ринки. Водночас РФ зіткнулася з проблемами країн-транзитерів, прагнучих використовувати своє монопольне геотранзитне положення, що породило тим самим проблему енергетичних конфліктів. Також РФ втратила значну частину промислового потенціалу, а підприємства, котрі залишилися, за виключенням хіба що приналежних до ВПК, так і не змогли налагодити випуск конкурентної продукції. Така ситуація в пострадянській економіці

Росії змусила її керівництво зробити ставку на експорт енергоресурсів та сировинної продукції. Вже наприкінці 90-х рр. РФ вдалося у кількісному відношенні вийти на «радянські» обсяги експорту енергоресурсів. З цього часу простежується активність Росії поновити контроль над нафтогазовими родовищами, які опинилися після розпаду СРСР на територіях пострадянських республік. На даний час Росія поки зберігає досить вагоме місце як у сфері постачання енергоносіїв так і у сфері енергетичної безпеки поряд з іншими глобальними аспектами, що визначають її геополітичний статус як великої держави. Енергетика de facto на сьогодні є головним геополітичним козирем РФ у відстоюванні своїх геополітичних інтересів. Росія у майбутньому будь-що намагатиметься зберегти свій статус енергетичного монополіста Євразії та головного постачальника голубого палива до Європи. Утім, привілейоване становище РФ у енергетичній сфері, на думку навіть найбільш оптимістично налаштованих російських експертів, носить тимчасовий характер і повною мірою залежить від цінової кон'юнктури на світовому енергетичному ринку. Період пострадянської дезінтеграції розділив країни СНД на дві групи – країни експортери та країни-імпортери сировини. В цілому, біля 50% експорту енергоносіїв РФ припадає саме на СНД. Яскраво виражена вуглеводнева направленість російського експорту, у т. ч. й до країн-споживачів євразійського простору, слугує у якості важеля геополітичного тиску на нові незалежні держави. В цілому ж, євразійський простір поряд з європейським розцінюється Москвою як один із основних ринків збуту російського газу та нафти, котрі все активніше використовуються у якості інструменту геополітичного впливу як на сусідні країни так і на держави ЄС. Прикладом тому є постійне маніпулювання ціновою політикою по відношенню до країн-реципієнтів російських енергоносіїв. Тому, дії РФ в енергетичній сфері розцінюються Заходом не інакше як «енергетична експансія» в Європу[12, с. 132].

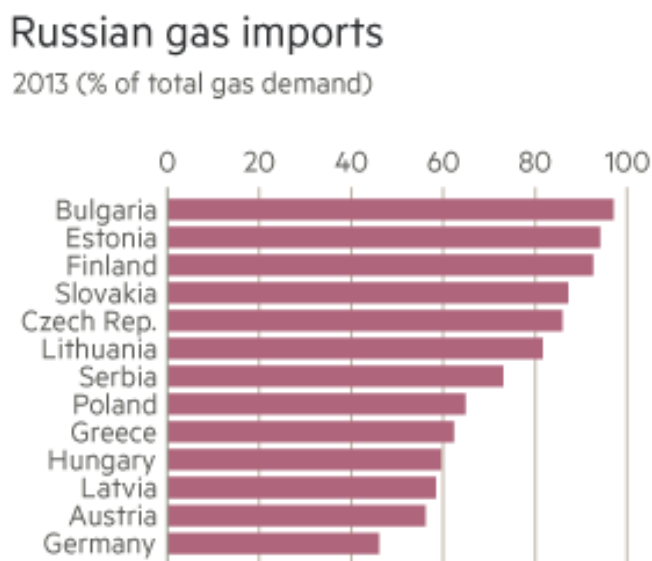
Починаючи вже з 1992 р., в епоху президенства Б. Єльцина, конфліктна обстановка на євразійському просторі супроводжувалася паливно-енергетичними кризами. Свідченням загострення відносини між країнами-експортерами і країнами-імпортерами в енергетичній сфері стали перманентні газові конфлікти між Росією та Україною і між Росією та Білоруссю з питань ціни на газ, а також між Росією і Туркменістаном з питань транспортування блакитного палива. Дедалі явними стають енергетичні конфлікти РФ не лише з країнами євразійського простору а й з ЄС, особливо щодо питань, пов'язаних з ціноутворенням. Перед РФ у середньостроковій перспективі постане дилема: поглиблення регіональної економічної співпраці у рамках євразійських та європейських структур чи диверсифікація енергетичного експорту та розвиток енергетичної співпраці у рамках ШОС[19, с. 54-62].

Так звана енергетична модель геополітики для Росії стала особливо актуальною на поч. 2000-х рр. на фоні зростання світових цін на енергоресурси, що зрештою активізувало керівництво Росії до будівництва нових трубопроводів із Сибіру в Азію. Енергетична модель реалізується на державному рівні і містить не лише економічний але й політичний компонент, котрий полягає у сприянні посиленню залежності від російських енергоносіїв швидкозростаючих економік Азії, зокрема таких як КНР, Японія, Південна Корея. При всьому експерти зауважують, що Росія не стане монополістом у забезпеченні зростаючих азійських економік ні в короткостроковій ні тим більше в довгостроковій перспективі як це нині виглядає на разі з ЄС. Останнє пов'язано з тим, що задля зменшення потенційної залежності від РФ та країн ОПЕК Китай, Японія, Індія, Південна Корея орієнтуються на альтернативні джерела постачання енергоресурсів, як от із Казахстану, Ірану, Індонезії, Туркменістану тощо[3, с. 269].

Як бачимо, окрім США новими потужними споживачами енергоресурсів стали Китай та Індія. У сучасних дослідженнях світової

енергетичної безпеки побутує два цілковито протилежні підходи, що отримали назву «вашингтонського консенсусу» і «пекінського консенсусу». Перший орієнтований на західну, ліберальну модель управління енергетичними ресурсами, що передбачає усунення бар'єрів з обмеження доступу інвесторів до джерел енергії і сировини, у т. ч. й шляхом приватизації нафтогазового сектору в індустріально-розвинутих країнах. Пекінський же консенсус характерний для країн БРИКС і ОПЕК, які наполягають саме на перебуванні енергоресурсів у державній власності, що є на думку їх керівництва запорукою національної безпеки та модернізації економіки. Росія у своїй енергетичній політиці керується саме Пекінським консенсусом, відстоюючи тим самим жорстке державне її регулювання. РФ таким чином намагається відвести собі особливе місце в системі глобальної енергетичної системи безпеки акцентуючи на обсягах запасів енергоресурсів та транзитному потенціалові[15, с. 51-52]. У рамках зазначеного підходу до побудови зовнішньої політики ключовим елементом стає сила, забезпечувана як класичним військовим потенціалом, так і іншими засобами політичного та економічного впливу, зокрема енергоресурсами. На думку Д. Треніна, Росія розділяє схильність ба навіть пристрасть до використання сили в міжнародних суперечностях та, звичайно, має залишки менталітету наддержави, який зараз виражений в енергетичній могутності. З цього можемо судити, що дана точка зору підтверджує наміри Росії й надалі розігрувати енергетичну карту в своїй геополітичній грі. Донині РФ доволі успішно використовувала енергетичний інструмент задля досягнення поточних зовнішньополітичних цілей[40]. Ключовим моментом, який дозволяє РФ забезпечувати вплив на держави як євразійського так і європейського простору є їх тотальна залежність від російських енергоресурсів. Відмітимо, що найбільш залежними державами від російських енергоресурсів є саме країни Східної, Центральної та Західної Європи. Навіть країни з досить диверсифікованою економікою виявилися надто залежними від російських енергоресурсів.

Наприклад, Німеччина як найбільша високотехнологічна європейська економіка на 40% залежить від експорту російського газу та на 20% від російської нафти (Див. інфографіку)[17].

Source: EC

FT

Тотальну залежність від постачання російської нафти мають Литва та Польща, яка визначається на рівні 90%, також Україна залежить від чорного золота РФ на 60%. Надвисоку залежність від російського газу мають такі країни як Болгарія, Естонія та Литва, що визначається майже на 100%. Зрештою, Фінляндія, Чехія, Словаччина та Латвія залежать на 90% від російського блакитного палива, а Польща, Сербія та Греція - на 60%[34]. Така висока залежність вказаних країн Росія перманентно використовує задля підтримки своїх геополітичних та гео економічних амбіцій. Значний енергетичний удар з боку Росії відчули на собі країни Прибалтики. Вже у 1992-1993 рр. РФ фактично перекрыла постачання нафти до Литви намагаючись таким чином встановити свій контроль над нафтопереробним заводом в Мажейкяй. Ще одне перекриття нафти відбулося у 1998 р. та 2000 р. через спроби Вільнюсу завадити просуванню на литовський енергетичний ринок компанії «Лукойл». Далі цей конфлікт, супроводжуваний обмеженням нафтового постачання та фактичною «газовою блокадою» знайшов продовження у 2006 р. через приватизацію вищеназваного НПЗ саме польською, а не російською компанією. У 2002 р.

«Транснафта» призупинила постачання сирової нафти до Латвійського порту «Вентспіле» після того як його власник відмовся продати порт Росії. Наступного року РФ призупинила транзит нафти через Латвію у відповідь «за дискримінацію російської меншини». Не виключено також скорочення постачання нафтопродуктів через порти країн Балтії з метою «сприяння» подальшого усунення транзитних бар'єрів[27].

Починаючи з 2000-х рр. РФ розгорнула масштабний наступ на «газовому фронті». Так, у 2004 р. Росія перекрыла вентиль Білорусі через відмову Мінська створити спільне підприємство на базі «Белтрансгазу». Неврозі від Росії послідували заяви про підвищення ціна на газ, яке виглядало «пробною кулею» щодо намірів приватизації Росією «Белтрансгазу». У 2005 р. «Газпром» припинив постачання блакитного палива до Молдови за несплату, отримавши у підсумку частку у компанії «Молдовагаз». Цього ж року РФ підняла ціни на газ для України до рівня ринкових, або у чотири рази (з 50 до 200 дол. за 1 тис. м³) після остаточного проголошення західного зовнішньополітичного вектора у якості пріоритетного після т. зв. Помаранчевої революції. У 2006 р. «Газпром» зробив заяву про підвищення ціни на газ для Литви зі 105 дол. до 135 дол. за 1 тис м³ у знак того, що Вільнюс закликав створити енергетичну коаліцію країн, яка б виступила проти будівництва «Північного потоку». РФ вкотре фактично повністю перекрывала постачання газу у 2006, 2009 та 2010 рр. до Білорусі. Причиною загострення двосторонніх відносин між Москвою та Мінськом стала маніпуляція «Газпрому» ціновою політикою у 2006 р., котрий як і у випадку з Україною підвищив ціни на блакитне паливо для Білорусі у чотири рази - з 50 до 200 дол. за 1 тис. м³, що зумовило О. Лукашенка навіть заявити про розрив двосторонніх відносин, оскільки від цін на природній газ напряду залежала доля всієї машинобудівної галузі Білорусі. Врешті сторони домовилися про поетапний перехід на ринкові ціни, враховуючи вартість транзиту російського газу[25]. Також взимку 2006 р.

відбувалася енергетична блокада Грузії головно з метою зміни прозахідного вектору Тбілісі. У 2008 р. РФ різко скоротила постачання газу до Чехії через її згоду розмітити на своїй території радару американської системи ПРО. У 2009 р. «Газпром» повністю відключив постачання газу до України та його транзит в Європу через неузгодженість ціни блакитного палива для Києва. Зрештою лише гарантії відносно продовження перебування російського ЧФ в Криму до 2042 р. сприяли зниженню ціни газ для України на 30% та певною мірою розрядили ситуацію у плані його транзиту до ЄС. Ось неповний перелік прикладів маніпулятивного використання Кремлем енергетичного важеля. Саме звідси беруть свої витoki прагнення Росії запуснути безтранзитні проекти постачання енергоресурсів до Європи на кшталт газогону «Північний потік», що може створити прецеденти з маніпуляцією обсягів постачань окремим європейським країнам задля посилення на них тиску. Однак, подібна орієнтація на власну енергетичну могутність виявилася досить небезпечною у зв'язку зі світовою кон'юнктурою цін на енергоносії. Згадана політика використання енергетичного чинника в політичних цілях спонукає інші держави, не відмовляючись від співпраці з РФ, шукати альтернативні шляхи для набуття відносної енергетичної незалежності. Загалом на поч. 2000-х рр. РФ остаточно трансформувала ціни на енергоносії у відповідності до світового ринку[5].

Згідно Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р. прогнозується загострення конкурентної боротьби за енергоресурси практично у всіх регіонах, включаючи Арктику. Водночас особливе місце Росія відводить Каспійському регіону як зоні великої енергетичної політики та зоні пересікання інтересів провідних світових гравців. Адже відомо, що саме Каспійський регіон займає центральне місце в будь-якій дискусії про альтернативність постачання енергоносіїв до Європи[32, с. 23]. РФ як і ЄврАзЕС в цілому залишаються поки енергетичним мостом та одним із провідних постачальників енергоресурсів на світовий ринок, що робить ці

суб'єкти ключовою ланкою енергетичної безпеки як Євразії так і Європи. Варто відзначити, що країни Європи аж до початку загострення геополітичної кризи довкола України інвестували в у розробку газонафтових родовищ Росії. РФ ініціювала створення спільного євразійського енергетичного ринку як механізму гарантування енергетичної безпеки, задоволення потреб внутрішнього ринку в енергоносіях та розширення її експортного потенціалу ЄврАзЕС з перспективою ринкової взаємодії паливно-енергетичного і атомного комплексів країн ШОС та АТЕС[11, с. 34]. Так, Росія за участю Казахстану у рамках євразійських інтеграційних інституцій проводила перемовини щодо створення спільних підприємств у галузі атомної енергетики, велися також переговори з рядом пострадянських країн щодо лібералізації енергетичного ринку. Також у рамках ЄврАзЕС була розроблена Програма співпраці у сфері атомної енергетики. Паралельно передбачалося створення газового альянсу у складі країн ЄврАзЕС та приєднання до нього у перспективі таких країн як Україна та Молдова. Все це за задумом Кремля мало зміцнити позиції Росії та її союзників по ЄврАзЕС на світовому ринку енергоресурсів[33, с. 55-56]. Таким чином, для РФ важливим є координація енергетичної політики на євразійському просторі задля його перетворення на одного із провідних центрів транзиту та експорту енергоресурсів, а також надпотужного гравця на глобальному ринку енергоресурсів, гаранта світової енергетичної безпеки тощо. У РФ намагаються апелювати до того, що всі члени ЄврАзЕС взаємодоповнюють один одного у постачанні та транзиті енергоресурсів у силу їх географічного розташування. Також Росія постійно нав'язувала думку, що створення єдиного енергетичного простору та ринку покликано сприяти енергобезпеці учасників Євразійської співдружності[32, с. 22-23].

Вважається, що інтеграція Росії у глобальну економіку буде полегшена за умов об'єднання зусиль з колишніми союзними республіками через створення трансконтинентальної транспортно-

енергетичної осі. 12-13 вересня 2000 р. відбулася II Міжнародна євразійська конференція щодо транспорту і сполучень. Вона підтвердила використання території Росії та її транспортних комунікацій для забезпечення євразійських торгово-економічних та енергетичних зв'язків. На конференції було підписано важливий договір про створення коридору «Північ-Південь», який покликаний зв'язати Північну Європу з Близьким Сходом і Південною Азією. Участь у створенні даного коридору окрім Росії приймають такі країни як Індія, Іран та Оман. До того ж РФ підписала з Казахстаном не менш важливий договір про спільну транспортну політику, передбачаючи єдиний підхід до тарифів і контролю за рухом транзитного транспорту[9]. Першим серйозним підсумком вищеназваних проектів стало прийняття рішення від 10 грудня 2008 р. «Про Концепції формування спільного енергетичного ринку дежав-членів ЄврАзЕС» у сфері енергосистем, нафти, газу та вугілля, а також розвитку збалансованого та керованого енергоринку й проведення скоординованої енергетичної політики[20]. Паралельно реалізується стратегія створення єдиного енергетичного ринку всіма зацікавленими членами СНД, що є свідчення про наміри вийти за рамки ЄврАзЕС у інтеграції енергетичних систем пострадянських країн. Зокрема у 2009 р. була затверджена Концепція співпраці держав в сфері енергетики держав-учасниць ЄврАзЕС, а також план її реалізації, що охоплює всі найважливіші напрями паливно-енергетичного комплексу. Цього ж року задля об'єднання інтересів країн Європи й Азії у енергетичній галузі на неурядовому рівні запроваджено координаційний орган - Євразійський Енергетичний Форум, покликаний стати справжнім майданчиком міжрегіонального енергетичного діалогу. Невід'ємними учасниками такого діалогу окрім членів ЄврАзЕС РФ бачила Україну, Туркменістан та члени ЄС як країни-реципієнти євразійських енергоресурсів.

Росія окрім крупного експортера газу виступає ще й у якості транзитної держави, оскільки фактично всі пострадянські держави-

експортери газу так чи інакше транзитно залежні від Росії. У ході візиту Д. Медведєва до країн ЦА у травні 2008 р. було здійснено ряд домовленостей Азербайджаном, Туркменістаном і Казахстаном про економічну співпрацю та інтеграцію. У контексті плану спільних дій на 2009-2010 рр. передбачалося будівництво Прикаспійського газопроводу та розширення газопровідної магістралі «Середня Азія–Центр» задля транспортування середньоазіатського газу за схемою «Туркменістан-Казахстан-Росія» до ЄС. У разі реалізації такої схеми Росії б довелося збільшити експорт природнього газу до Європи майже удвічі – на 90 млрд. м³[39]. Відомо також, що користуючись своїм транзитним потенціалом РФ монополізувала постачання узбецького та азербайджанського газу до Європи. Центральназіатські поїздки В. Путіна у 2007-2009 рр. стосувалися питань транспортування туркменського і узбецького газу, а також участі Росії поряд з Казахстаном і Туркменістаном у Прикаспійському проекті. У 2009 р. відбулося падіння попиту на російський газ, зокрема Україна скоротила імпорту газу з Росії, постачання газу з Туркменістану до Росії були призупинені у зв'язку з аварією на газопроводі «Середня Азія–Центр». У цій ситуації Туркменістан орієнтувався на збільшення транзитного постачання газу через Іран та Туреччину до Європи, тоді як Росія спільно з Узбекистаном та Казахстаном розробляли проект першої черги газопроводу до Китаю[16, с. 96].

В цілому енергетика дедалі розглядається як новий вид зброї цілим рядом держав, що володіють значними запасами енергоресурсів. Так, відбувається активізація діяльності «Газпрому» щодо позбавлення Євросоюзу альтернативи у заміщенні постачань енергоресурсів. Задля подальшої монополізації експорту та транзиту євразійських енергоресурсів, Росія купує газ у центральназіатських держав за ринковими цінами в максимально можливих обсягах з метою його подальшого реекспорту на європейський ринок. Також Росія тиснула на

казахські нафтові компанії з тим щоби вони транспортували нафту саме через Росію, а не через Каспій чи Південний Кавказ. З цією метою навіть була домовленість Казахстану відносно розширення потужності спільних нафтопроводів. За проектом Прикаспійський газопровід повинен постачати в Росію 10 млрд. м³. туркменського і скільки ж казахського газу на рік. Починаючи з 2007 р. між «Газпромом» з одного боку та Казахстаном і Туркменістаном з іншого було укладено довготермінові договори для закупівлі і експорту енергоресурсів територією Росії. Також РФ домовилася з урядами цих держав відносно будівництва Прикаспійського газопроводу із Туркменістану через Казахстан до Росії, який мав слугувати альтернативою прозахідним енерготранспортним магістралям[39]. Так, у 2007 р Росія придбала 42,6 млрд. м³ газу в Туркменістані, 9,6 млрд. - в Узбекистані, 8,5 млрд. - в Казахстані. У 2013 р. до Росії надійшло 10,95 млрд. м³ туркменського газу, 5,66 млрд. - узбецького, 11,87 млрд. – казахстанського та 1,38 млрд. азербайджанського[22].

«Газпром» та інші енергетичні компанії Росії активно приймають участь у розробці енергоресурсних родовищ в країнах СНД з метою монополізації постачання нафти та блакитного палива. В цілому політика російського «Газпрому» спрямована на збільшення видобування газу в усьому євразійському регіоні. Тут необхідно відмітити видобувні проекти «Лукойлу» в Казахстані (Карачаганак (газоконденсат)), Кумколь північний (нафта й газ), Північний Бузачі (нафта), Алібекмола і Кожасай (нафта і газоконденсат), Каракудук (нафта, газоконденсату), Тюб-Караган і Аташська (нафта і газоконденсат на ділянці шельфу Каспійського моря), Жамбай (нафта і газ на ділянці шельфу Каспійського моря), Хвалинське і Центральне (за участю «Газпрому») (на ділянці шельфу Каспійського моря), також проекти «Роснафти» в Казахстані (Курмангази) (нафта і газоконденсат на ділянці шельфу Каспійського моря)[1, с. 119-123]. Видобування газу на території СНД дозволяє «Газпрому» та іншим російським енергетичним компаніям експортувати його до інших країн

Співдружності (як у випадку постачання туркменського газу Росією до України – *О.К.*), у той час як російський газ фактично повністю постачається до країн Європи[16, с. 96]. Загалом, проведений аналіз підводить до висновку, що Росія намагається встановити монопольний контроль як на видобуток так і на транзит енергоресурсів у напрямку Європи.

Разом з тим, РФ прагне виступити у ролі арбітра у забезпеченні діалогу на євразійському просторі з питань енергетичної безпеки, здебільшого через організацію проведення відповідних форумів і конференцій. Прикладом цьому стало започаткування у 2011 р. проведення постійного російсько-європейського форуму де також піднімалися питання енергетичної безпеки. Зокрема, під час Четвертого російсько-європейського енергетичного форуму у 2013 р. його учасниками було запропоновано ідею створення Євразійського енергетичного союзу, покликаного об'єднати країни Європи та Росію у спільний енергетичний простір, який би сприяв безперешкодному постачанню російських енергоресурсів до ЄС, а також залученню інвестицій для освоєння родовищ Сибіру, Арктики та Далекого Сходу[18]. У 2014 р. було проведено П'ятий євразійський енергетичний форум ШОС «Каспійська парадигма», як на вищому державному рівні так і на рівні експертів країн-учасниць де обговорювалися питання енергетичної співпраці й безпеки в країнах ЦА та Прикаспійському регіоні. Також одним із головних питань порядку денного зустрічі стало створення Енергетичного клубу ШОС[13].

У контексті пошуку союзників у галузі енергетики, Москва позиціонувала себе активним учасником створення газового картелю, або т. зв. газового ОПЕК наряду з іншими потужними регіональними енергетичними гравцями - Іраном та Катаром, що дозволило б повністю контролювати ціни на енергоресурси, що постачаються в Європу. В цілому, енергетичне питання стояло у центрі всіх інтеграційних процесів на євразійському просторі. Так, під час саміту ШОС у серпні 2007 р. в

Бішкеку було підтверджено наміри щодо створення регіонального Енергетичного клубу до якого мали би входити як країни-експортери (Росія, Казахстан, Узбекистан, Азербайджан, Туркменістан та Іран) так і країни-імпортери енергоресурсів (Китай, Таджикистан, Киргизстан, а також Індія й Пакистан)[28, с. 137]. У той же час Росія виступила з проектом підтримки будівництва газопроводу Іран-Пакистан-Індія. Завдяки своїм потужним родовищам в Якутії, Іркутській області та на шельфі Сахаліну, РФ позиціонує себе у ролі перспективного постачальника газу до Китаю та Японії. Тому, з метою зміцнення енергетичної безпеки, у якості альтернативи газовому ОПЕК країн-постачальників голубого палива, Європа та США розглядають навіть створення об'єднання країн-імпортерів – своєрідного енергетичного НАТО[21]. Відмітимо, що в разі швидкого зростання попиту на енергоресурси виникне необхідність створення енергетичного альянсу пострадянських країн, котрий матиме перевагу порівняно з неузгодженою торгівлею енергоресурсами окремими державами.

На поч. 2007 р. тодішнє українське керівництво під тиском Москви відмовилося від продовження реалізації патронованого США проекту нафтопроводу «Одеса-Броди» у рамках ГУАМ - до польського Гданська, який би забезпечував постачання нафти до країн Східної Європи в обхід Росії. У додаток Росія може використати критичну залежність України від експорту ядерного палива для забезпечення діяльності АЕС, а також обмежити його постачання до країн Європи українською територією через політичну нестабільність. Саме тому актуальним стає питання диверсифікації постачань тепловиділяючих елементів (ТВЕЛ) як для України так тих європейських країн, що залежать від постачань російського ядерного палива[7]. Також події 2008 р. у Грузії, відоміші як російсько-грузинська війна, були розцінені західними аналітиками не лише як амбіції Росії по недопущенню проведення офіційним Тбілісі проєвропейських реформ, а здебільшого як спроба перешкодити реалізації

прозахідних енерготранспортних проектів та скоротити масштаби впливу США і Європи на Закавказзя в цілому. Експерти вважають, що саме задля цього РФ вдалася до порушення суверенітету Грузії через створення маріонеткових анклавів Абхазії та Південної Осетії. Як аргумент окремі зарубіжні політологи наводять факти бомбардування російською авіацією саме тих ділянок на території Грузії, якими проходили нафтогазові трубопроводи – проектів «Баку-Тбілісі-Джейхан» та «Баку-Тбілісі-Ерзурум». Криза на сході України, спроектована РФ не виключає енергетичного контексту, враховуючи транзитний потенціал держави. З розрахунку Кремля, нестабільність в Україні разом з «ненадійністю української ГТС» спрямована примусити ЄС прискорити втілення енергетичних проектів в обхід її території, зокрема «Південного потоку». Аналітики припускають, що боротьба Росії за український Донбас, як і частково у випадку з Кримом, зумовлена енергетичною складовою. Адже саме Слов'янськ став однією з перших гарячих точок сходу України, де зосереджені значні запаси сланцевого газу, що можуть у перспективі стати ключовим фактором у позбавленні тотального енергетичного впливу російського монополіста у особі «Газпрому» та призвести до втрати одного з найбільших газових ринків, яким є Україна. Відомий «Юзівський проект» може у перспективі змінити всю енергетичну картину світу та залишити Росію без європейських ринків збуту природного газу[23].

Для РФ також неприпустимим залишається модернізація української ГТС за односторонньої участі ЄС. Таким чином, РФ прагне дедалі посилити енергетичну залежність від природного газу ЄС та усунути з енергетичного ринку Україну як провідного транзитеру енергоносії на європейському напрямку. Водночас РФ будь-що намагається недопустити збільшення постачання газу до України з Європи у реверсному режимі за дещо зниженими цінами, про що свідчить постійне намагання знизити обсяги постачання газу до ряду європейських країн. Тим самим Київ кілька

років поспіль домагався створення консорціуму щодо спільного російсько-європейського управління українською ГТС[26].

З іншого боку збільшення обсягів постачання Росією енергоносіїв часто по заниженій ціні варто розглядати також як геополітичний крок, спрямований на розширення кола друзів в Європі та Євразії. Зокрема останнє підтверджує візит В. Путіна до Угорщини у лютому 2015 р. у ході якого, під час зустрічі з прем'єром В. Орбаном, було піднято питання відносно лібералізації газопостачання та відмови від формули take-or-pay («бери або плати»), що дає можливість Будапешту зекономити біля 3 млрд. євро. до 2019 р. Також російською стороною було обіцяно постачання додаткових обсягів газу після розширення мережі газогонів через Болгарію або Грецію. Наступним кроком з надання «добрих послуг» став контракт між РФ та Угорщиною щодо двосторонньої участі у побудові двох ядерних реакторів у м. Пакш, що само по собі забезпечило «Росатому» просування своїх інтересів в Центральну Європу. Така політична тактика РФ спрямована на заморожування диверсифікації енергопостачання до Угорщини з Норвегії та Румунії[14].

Росія завжди намагається діяти у рамках багатопланової стратегії, яка передбачає реалізацію одразу кількох цілей. Так, посилення керованого конфлікту в Україні окрім прагнення зіштовхнути Київ з європейського курсу також містить у собі сенс внесення деструктиву у вугільну промисловість, інфраструктура якої фактично паралізована, також при цьому існує ймовірність виведення із ладу окремих магістральних газопроводів, які проходять українською територією та забезпечують постачання енергоносіїв до ЄС. Одним із завдань РФ як відомо є зокрема підштовхування до енергетичного розколу Євросоюзу шляхом протиставлення інтересів його членів за формулою «підтримки-непідтримки» України вирішення енергетичного спору з Москвою. Енергетичний фактор деструктиву відносин всередині ЄС тривалий час не сприяв створенню енергетичного союзу ініційованого

тодішнім польським прем'єром Д. Туском. Варто додати, що РФ останніми роками нарощувала військову присутність у енергетично значимих для неї регіонах, таких як ЦА, Каспійський басейн, Арктика та Далекий Схід[37]. Експерти стверджують, що геополітична перемога Росії на Кавказі дає їй доступ до 35 млрд. барелів каспійської нафти і кільком трильйонам м³ газу. Тим самим, США розцінюють Росію не як партнера у сфері енергетики, а радше як джерело наростання загрози енергетичній безпеці в Євразійському регіоні.

Висновки. Таким чином, енергетична геополітика Росії спрямована на збереження та посилення своєї присутності як на євразійському так і на європейському просторах. Висока енергетична залежність цілої низки пострадянських держав та країн ЄС дозволяє РФ зберігати свій вплив головно завдяки механізму відключення постачання нафти та газу. Разом з тим, Москва вдається до цілого набору засобів відстоювання своїх геополітичних інтересів та просування амбіцій - від звичного енергетичного шантажу до підтримки керованого «гібридного конфлікту». Все це прямо пропорційно підриває національну безпеку енергозалежних від Росії держав.

Список використаних джерел

1. Аванян Э.А. Проблемы и перспективы деятельности российских компаний в центральноазиатском регионе / А.Э. Аванян, В.А. Смирнова, Г.О. Халова – М.: МАКС Пресс, 2010. – 177 с.
2. Арбатов А.Г. Россия: основной имперский путь? / А.Г. Арбатов // Россия в глобальной политике. - 2005. - №6. - С.78-87.
3. Братерський М. Россия в АТР: развития отношений с соседями / М. Братерский // Безопасность Евразии. - №4. – 2007. – С. 261-278.
4. Гончар М. «Газовая мгла» от Атлантики до Урала о необходимости активизации американской политики в Европе [Электронный ресурс] /

- М. Гончар, А. Москалец // Зеркало недели. – 2001. – 26 января-2 февраля. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/gazovaya_mgla_ot_atlantiki_do_uralao_ne_obhodimosti_aktivizatsii_amerikanskoj_politiki_v_evrope.html
5. Гончар М. Гибридная война Кремля против Украины и ЕС: энергетический компонент [Электронный ресурс] / М. Гончар, А. Чубик, О. Ищук // Зеркало недели. – 2014. – 23-31 октября. - Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/energy_market/gibridnaya-voyna-kremlya-protiv-ukrainy-i-es-energeticheskij-komponent-_.html
6. Гончар М. Москва - Азия - транзит... [Электронный ресурс] / М. Гончар // Зеркало недели – 2007. – 11-18 мая. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/moskva_aziya_tranzit.html
7. Гончар М. Энергетическое выживание Украины: ядерно-топливная составляющая [Электронный ресурс] / М. Гончар // Зеркало недели. – 2014. – 7-14 ноября. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/internal/energeticheskoe-vyzhivanie-ukrainy-yaderno-toplivnaya-sostavlyayuschaya-_.html
8. Григорьева О. Либерализация газового рынка в Европе и Европейская энергетическая хартия (позиция России) / О. Григорьева // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. - №10. – С. 408-411.
9. Декларация принята Второй международной евроазиатской конференцией по транспорту, проходившей в Санкт-Петербурге 12-13 сентября 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tnu.podelise.ru/docs/index-293786.html>
10. Договор к Энергетической Хартии и связанные с ним документы. Правовая основа для международного энергетического сотрудничества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.mid.ru/bdomp/spm_md.nsf/0/f647092a4ad38054c3257d8d00321d73/\\$FILE/%D0%94%D0%AD%D0%A5.pdf](http://www.mid.ru/bdomp/spm_md.nsf/0/f647092a4ad38054c3257d8d00321d73/$FILE/%D0%94%D0%AD%D0%A5.pdf)

11. Долголев В.Б. ЕврАзЭС – во всеоружии / В.Б. Долголев // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2009. - №5. – С. 32-35.
12. Загашвили В.С. Экономические интересы России в условиях глобализации / В.С. Загашвили. – М.: Магистр, 2010. – 432 с.
13. Калинина Е. V Евразийский энергетический форум / Е. Калинина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ogni.kz/rubrika/ekonomika/v-evraziyskiy-energeticheskiy-forum.html>
14. Коваль А. Путин: Прорыв в Европу через Венгрию [Электронный ресурс] / А. Коваль // Зеркало недели. – 2015. – 20-27 февраля. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/international/putin-proryv-v-evropu-cherez-vengriyu-_.html
15. Косов Ю.В. Энергетическая и экологическая безопасность. К анализу современных концепций / Ю.В. Косов, А.В. Торопыгин // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2009. – №5. – С. 50-55.
16. Лихачев В.Л. Основные направления концепции формирования общего энергетического рынка государств – членов ЕврАзЭС / В.Л. Лихачев // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2010. - №7. – С. 93-97.
17. Лукашин Б.С. Оптимизация военной политики России в целях обеспечения национальной энергетической безопасности [Электронный ресурс] / Б.С. Лукашин. – Режим доступа: <http://www.rodon.org/polit-121107120049>
18. На форуме РФ и ЕС предложили создать Евразийский энергетический союз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/economy/20131212/983717458.html>
19. Никитина Ю. Перспективы эволюции ОДКБ и ШОС в сфере безопасности / Ю. Никитина // Обозреватель. – 2008. – №2. – С. 54-62.
20. О Концепции формирования общего энергетического рынка государств-членов ЕврАзЭС. Решение Межгосударственного совета Евразийского экономического сообщества от 12 декабря 2008 г. [Электронный

- ресурс]. – Режим доступа:
http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_175828.html
21. Правосудов С. Газовая ОПЕК / С. Правосудов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.assessor.ru/forum/index.php?t=529>
22. Притчин С. Диспетчерская для всей Евразии [Электронный ресурс] / С. Притчин. – Россия в глобальной политике. – 2015. - №1. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Dispetcherskaya-dlya-vsei-Evrazii-17311>
23. Росія воює на Донбасі не за російську мову, а за Юзівське родовище - там смерть «Газпрому» – ЗМІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1513246>
24. Романова Т. Россия и ЕС: диалог на разных языках [Электронный ресурс] / Т. Романова // Россия в глобальной политике. – 2006. - №6. - Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_7769
25. Российско-украинские газовые конфликты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tass.ru/info/1128520>
26. Циганков С.Е. Диверсификация экспортных маршрутов российского газа как фактор обеспечения энергетической безопасности Европы [Электронный ресурс] / С.Е. Циганков // Международная жизнь. – 2009. - №9. – Режим доступа: <http://interaffairs.ru/author.php?n=arpg&pg=105>
27. Швидер Я. Мажейкяй под прицелом России [Электронный ресурс] / Я. Швидер. – Режим доступа:
<http://inosmi.ru/economic/20100213/158146232.html>
28. Шумилин А.И. Энергетическая стратегия России и США / А.И. Шумилин. – М.: Междунар. отношения, 2008. – 168 с.
29. Энергетическая стратегия России на период до 2020 года утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 28 августа 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.cpnt.ru/userfiles/_files_normativ_energосafe_enerгоstrategy.pdf

30. Энергетическая стратегия России на период до 2030 года утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 13 ноября 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minenergo.gov.ru/aboutminenergo/energostrategy/>
31. Энергетическая стратегия России на период до 2035 года. Основные положения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.energsovet.ru/stat835.html>
32. Язев В.А. «Идеальный шторм» должен стать катализатором интеграционных процессов / В.А. Язев // Евраз. Интеграция: экономика, право, политика. – 2009. - №5. – С. 18-24.
33. Язев В.А. На пути к единому энергетическому пространству / В.А. Язев // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2007. – №2. – С. 55-56.
34. Barker A. Gazprom: Keeping the taps open [Electronic source] / A. Barker, C. Oliver, J. Farthy // Financial Times. – 2015. – 15 th March. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/b57ef62e-c979-11e4-a2d9-00144feab7de.html#axzz3UZg6bml0>
35. Cohen A. Europe's Strategic Dependence on Russian Energy [Electronic source] / A. Cohen // The Heritage Foundation, «Backgrounder». - 2007. - 5th November. – Access mode: <http://www.heritage.org/research/reports/2007/11/europes-strategic-dependence-on-russian-energy>
36. Cornell S. War in Georgia, Jitters All Around [Electronic source] / S. Cornell // Current History. – 2008. – October. – Vol. 107:711. – Access mode: <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/2007/0810CH.pdf>
37. Jackson A. IA Forum Interview: Vladimer Papava [Electronic source] / A. Jackson // International Affairs Forum. – 2008. - 14th August. – Access mode: <http://iaEforum.org/Content/ViewInternalDocument.cfm?ContentID=6377>;

- 38.Mankoff J. Eurasian Energy Security / J. Mankoff. - New York: Council on Foreign Relations, 2009. – 50 p.
- 39.Marketos T. Eastern Caspian sea energy geopolitics: a litmus test for the U.S. – Russia-China struggle for the geostrategics: a litmus test for the geostrategic control of Eurasia [Electronic source] / T. Marketos // Eastern Caspian sea energy geopolitics – 2009. – Vol. 3. – Access mode: http://www.cria-online.org/6_2.html
- 40.Trenin D. Russia Redefines Itself and Its Relations with the West [Electronic source] / D. Trenin / The Washington Quarterly. – 2007. - Spring / Access mode: http://www.twq.com/07spring/docs/07spring_trenin.pdf

Відомості про автора: *Кондращенко Олег Юрійович*

E-mail: olegva@ukr.net

тел: (097) 816-31-47.

адреса: 16600 м. Ніжин, вул. Незалежності, 14, кв. 305.